

EÖRSI LÁSZLÓ

IRÁNYTŰ A DIÁKOKNAK?

ORBÁN ÉVA: *Iránytűnk '56. Történelmi olvasókönyv érettségiző és felvételiző diákoknak.* Budapest, 2000, Szerző, 374 o.

Orbán Évának nyolc éven belül immár a harmadik kötete jelent meg.¹ E teljesítmény értékét talán némileg csökkenti, hogy Orbán összességében csaknem ezernégyszáz oldalon – mintegy százötz oldalt leszámítva – olyan jegyzetekkel el nem látott interjúkat közöl, amelyek nagyobb része (közülük néhány többször is) ismétlődik. E legújabb kiadvány azonban többet nyújt a korábbiaknál: az interjúkon kívül nyolcvanhárom oldalnyi esszét is tartalmaz, amelyben a szerző – feltüntetett könyvészeti források alapján – összefoglalja és értékeli a forradalom előzményeit, történetét és utóéletét. A korábbi „színvonal” már csak azért sem volt tartható, mert e kötet az Oktatási Minisztérium pályázatára készült, érettségiző és felvételiző diákok részére, oktatási segédanyagként. Lektorként pedig nem kisebb szaktekintélyek működtek közre, mint Bardocz Attila főtanácsos és dr. Závodszy Géza egyetemi tanár. Mindezek ellenére e kötet is csak nagyon kevésse felel meg a tudományosság feltételeinek.

Az olvasót legelőször valószínűleg az írás rendkívül rossz stílusa, a helytelen kifejezések gyakorisága, az igeidők egyeztetésének hiánya lepi meg. Már önmagában emiatt sem ajánlanám e tanulmányt az érdeklődő ifjúságnak.

Merész vállalkozás olyan témakörben összefoglaló tanulmányt írni, amelynek már hovatöbb könyvtárnyi irodalma van. A szerző levéltári kutatásokat nem folytatott, megjelent tanulmányokból, dokumentumkötetekből és saját interjúiból állította össze „alkotását”. Az összefoglalók – különösen az oktató jellegűek – elsősorban arra valók, hogy még a tájékozatlan olvasó is el tudja sajátítani a bennük lévő tényanyagot, vagy legalább el tudjon igazodni a sorok között. Orbán rengeteg nevet, fogalmat szuszakolt tanulmányába, anélkül, hogy bemutatná a szereplőket, és megmagyarázná a kifejezéseket. A számadatok és dátumok nagyon megterhelik a szöveget, de ha már a szerző ragaszkodik hozzájuk, célszerűbb lett volna a tanulmányához kronológiát és táblázatokat mellékelni. Az állítások között többnyire hiányzik az összefüggés. E fogyatékoságok miatt a mű meglehetősen zavaros, nehezen követhető.

A szerző még csak meg sem kísérelte, hogy a tárgyilagosság látszatát keltse, és megfelelő távolságot tartson tárgykörétől. Írását árnyalatlan ábrázolással, banális leegyszerűsítéssel átítatott prekonceptió jellemzi, szinte mint a kádárista szerzők műveit, csak éppen ellenkező előjellel. Elfogadhatatlan például, hogy a Vörös Hadsereg 1945-ös felszabadító harcát Orbán idézőjelbe teszi, és az ország szétlövéséért is a szovjet csapatokat okolja.

1 A korábbiak: *Üzenet a barikádokról.* Budapest, 1993, FSP Literátor Kft.; *Üzenet a barikádokról.* 1–2. kötet. Budapest, 1996, Kráter.

Számos tárgyi tévedést találhatunk a külpolitikai áttekintésben. (Csak az első oldal baklövésiből: Nyugat-Európa nem került az USA ellenőrzése alá a második világháború után, sem máskor; a hidegháború nem Zsdanov 1947-es moszkvai bejelentésétől, hanem Churchill 1946-os fultoni beszédétől datálódott; Beriját nem belső harc eredményeként, hanem a pártvezetés teljes konszenzusával likvidálták.) Az ötvenhatos részben is akadnak valótlan állítások, jöllehet a szerző ebben a témakörben érzékelhetően „otthonosabban” érzi magát: A Szovjetuniót valójában váratlanul érte az október 23-ai fegyveres felkelés (előzőleg legfeljebb tüntetésekkel, demonstrációkkal számoltak); a felkelőcsoportok megerősödése nem az október 25-ei Kossuth téri sortűz következménye volt; október 24-én a Honvédelmi Minisztérium előtt nem volt sortűz; a Tűzoltó utcai csoport nem harcolt Maléter ezredes ellen; nem október 30-án, hanem november 1-jén vagy 2-án lett Pongrátz Gergely a Corvin köziek parancsnoka, aki nem vett részt a Köztársaság téri eseményekben; Dudás Józsefnek nem volt szerepe a Külügyminisztérium november 2-ai elfoglalásában; K. Grebennyik nem november 5-én adta ki az 1. számú napiparancsát, hanem – mint ahogy a kötet 364. oldalán fakszimilében látható – egy nappal később.

Orbán Éva az interjúkészítésben nagy rutint szerzett.² Láthatóan meg is van győződve a riportok valóságtartalmáról,³ kritikátlanul, megjegyzések nélkül elfogadja a visszaemlékezéseket. Micsoda szerencse ez: a megszerzett információk csoportosítása, ütköztetése, kiegészítése elkerülhető, mindenféle szerkesztés nélkül csokorba kötve ki lehet adni az interjúkat.⁴

Tekintve, hogy én – aki ugyancsak a „pesti srácok” történetét kutatom – általában amiatt kerülök a bírálók keresztútjába, hogy a levéltári forrásokat előnyben részesítem az évtizedekkel későbbi visszaemlékezésekkel szemben, ezért a recenzióban e módszertani problémával kapcsolatos állásfoglalásomat is ismertetem. Ez csakis a fegyveres felkelőkkel (és közülük is kiváltképp a corvinistákkal⁵) kapcsolatos események feltárására vonatkozik.

Vegyük szemügyre az Orbán kötetekben magukat corvinistának valló interjúalanyok elbeszéléseit és az elmondottakkal kapcsolatos levéltári forrásokat. Orbán Éva magabiztossága azon alapul, hogy „a történészek akkor tekintik hitelesnek az elmondottakat, ha azok 2-3 személy elmondása alapján egybeesnek” (91. o.). Ha valóban ez lenne a hitelesség fokmérője, akkor ezeket a riportokat a tények gyűjteményének tarthatnánk. A fenti megállapítás azonban – amennyire az 1956–1958-as levéltári források tekintetében releváns lehet – az események után harmincöt-negyven évvel elkészült interjúk esetében már sokkal kevésbé igaz. Ugyanis az évtizedekkel később született történetek gyakran tévedéseken, legendákon vagy szándékos torzításokon alapulnak. A Corvin közti mondakör legfőbb megteremtője Pongrátz Gergely volt, aki 1982-ben megjelent kötetével (*Corvin köz 1956*. Chicago, a szerző kiadása) óriási hatást gyakorolt sok egykori felkelő emlékezetére. Ma már könnyen kimutatható, hogy e kötet fő érdeme távolról sem a tényyszerűség, sokkal inkább az akkori hangulat érzékeltetése. Orbán corvinista interjúalanyai azonban (csaknem valamennyien) olyan viszonyba kerültek e kötetrel, mint az eminens tanuló a kötelező olvasmánnyal.

2 Az *Iránytűnk '56* irodalomjegyzéke utal arra, hogy már kéziratos előkészületben van a következő riportkiadvány, az *'56-os interjúk*.

3 *Üzenet a barikádokról* című kötetének záró mondata: „A kötetben szereplő dokumentumok és a riportok hitelességéért a szerző és az interjúalanyok felelnek.”

4 A korábbi két kötetben még a tartalomjegyzékben sincs feltüntetve a riportalanyok személye. Ha valaki kíváncsi erre, át kell lapoznia a kiadványokat. Más eszközökről, amelyek megkönnyíténék az olvasó tájékozódását (például névmutató, tárgymutató) már szó se essék!

5 Az álötvenhatosok legnagyobb része egykori corvinista szabadságharcosnak vallja magát.

Vizsgáljunk meg egy olyan eseményt, amely az Orbán-kötetekben többször szóba került: Pongrátz Gergely parancsnokká választását. Márton András, Nagy József, Nové Gyula, Peredy László, Szalontay Kovács Ibolya és természetesen Pongrátz beszélt erről, közülük viszont csak Márton András, a Zalka Máté Katonai Akadémia volt parancsnoka az, akinek a visszaemlékezéséről levéltári forrásaink is vannak: 1957-ben a vizsgálati fogságban többször kihallgatták a Corvin köziekkel folytatott kapcsolatáról. Pongrátz kötetéből a választás előzményeiről semmit sem tudunk meg, szerinte csupán arról volt szó, hogy ki kellett végre jelölni a Corvin köziek tényleges parancsnokát, hiszen addig ilyen nem volt. Október 30-án a négy jelölt abban állapodott meg, hogy az összehívott felkelők közfelkiáltással, tapssal és egyéb érzelemnyilvánítással válasszák meg közülük a vezetőjüket. E megmérettetésben egyértelműen Pongrátz Gergely bizonyult a legnépszerűbbnek, és így ő lett a Corvin köz főparancsnoka. Szinte ugyanígy ismételte meg a történetet Orbán Éva mikrofonja előtt is, és valóban lényegtelen az az eltérés, amely Márton András, Nagy József, Nové Gyula, Peredy László és Szalontay Kovács Ibolya visszaemlékezésében megmutatkozik.⁶ Mindezek ellenére könnyen kimutatható, hogy e verzió minden állítása hamis, és nem csak azért, mert az irattári adatok közül egy sincs, amely alátámasztaná a Pongrátzék által elmondottakat. A legárulkodóbb az október 30-i keltezés állandó ismétlése. Hogyan lehet az, hogy mindenki ugyanarra a helytelen dátumra emlékszik?

A levéltári források, a szóbeli közlések minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy Iván Kovács László gödi munkás személyében már október 25–26-tól volt parancsnoka a Corvin köz felkelőknek.⁷ A fegyverszüneti tárgyalások idején azonban mindinkább szembekerült a radikálisabb, megegyezésekre kevésbé hajlandó, harsányabb csoportosulással, élén Pongrátz Gergellyel (és Antalóczi Sándor orvossal), amelynek tagjai a felkelők irányításában is egyre nagyobb szerephez jutottak. A Corvin-parancsnokság belső vitája miatt október 31-én vált tarthatatlanná a helyzet, amikor a szemben álló felek a Kilián laktanyabeli Forradalmi Karhatalmi Bizottság ülésén más-más honvédelmi miniszter megválasztása mellett kardoskodtak.⁸ Ezen az értekezleten azonban arról is szó volt, hogy a felkelőegységeket katonai mintára kell átszervezni. Ezért másnap⁹ a Corvin köz vezetői Pongrátz-szárnya Márton András hathatós segítségével „villámértekezletet”¹⁰ szervezett (a résztvevőket egy-két kivétellel meg tudjuk nevezni), ahol biztosították a szükséges többségüket, és kizárták a tömeget, akik körében Iván Kovács rendkívül népszerű volt. Ilyen körülmények között lett Pongrátz Gergely a Corvin köz főparancsnoka, és a választás eredményét kikiabálták az ablakon. Mindezeket

6 Az interjúkból az is kimutatható, hogy a felsoroltak közül csak Nové Gyula építette be az emlékeibe a Pongrátz-köteten kívül Iván Kovács önvallomását (Iván Kovács László a forradalomban. Részlet Iván Kovács László önvallomásából. In *Évkönyv II. 1993.* Szerk. Bak M. János, Hegedűs B. András és mások. Budapest, 1993, 1956-os Intézet, 209–219. o.) is.

7 A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a Pongrátz-epigonok egy része (Lassan György, Nové Gyula, Szalontay Kovács Ibolya és részben Nagy József) elismeréssel adózik Iván Kovács emlékének, tehát ebben az egyben hűtlenné váltak mesterükhöz, aki a tőle telhető módon igyekezett bagatellizálni riválisának szerepét, sőt kötete végén még árulóként is ábrázolja.

8 Iván Kovács a műszaki kisegítő alakulatok parancsnokát, Maléter Pál ezredest javasolta, míg ellenlábasai Márton András ezredes, a ZMKA parancsnoka mellett szálltak síkra.

9 A résztvevők és a szemtanúk egy része vallomásában november 2-ára tette a parancsnokválasztást, és ezt a verziót nem is lehet minden kétséget kizáróan megcáfolni. Valószínűbb azonban, hogy a fenti esemény november 1-jén történt.

10 Iván Kovács kifejezése, amelyet több vallomásában is említett.

a résztvevők és szemtanúk (Iván Kovács László, Jónás Tivadar, Kripta József főhadnagy, Márton András ezredes¹¹, Nagy József, Solymosi János alezredes, Szabó László, Ujfalusy Zoltán és Veszely Attila) kihallgatási, tanúkihallgatási jegyzőkönyve és önvallomása támasztja alá.¹² E vallomástevevőknek valóban nem állt módjukban egyeztetni előállításuk, beidézésük előtt, de nem is lett volna értelme. Iván Kovács korábbi parancsnoki szerepéről ugyanis ennél sokkal szélesebb körben is tudtak, a választás mikéntje pedig teljesen közömbös volt a perek kimenetelének szempontjából, annál is inkább, hogy Pongrátz Gergely a vizsgálat idején már hosszabb ideje külhonban tartózkodott. Természetesen komolytalan az a széles körben uralkodó vélekedés, hogy az 1956-os perek jegyzőkönyveit koncepciós alapon állították volna össze. Ennek semmi értelme nem lett volna. A hatóságok az ezekből készített vádiratokat, ítéleteket, összefoglalókat torzították el, olykor szinte a felismerhetetlenségig. A gyanúsítottak számos esetben nyilvánvalóan igyekeztek taktikázni, de ez gyakran nem vezetett eredményre. (A hatóság által alkalmazott megfélemlítés többnyire eredményesnek bizonyult, ott voltak a beépített ügynökök, az önkéntes „jóakarók” is.) Mindazonáltal a vallomásokot is alapos forráskritikának kell alávetni.

Nyilvánvaló volt Pongrátz célja e történet eltorzításával: a saját ötvenhatos szerepének jelentős felnagyítása akár mások denunciaciója árán.¹³ Természetesen még számos példát lehetne felsorolni. A hamisságok terjesztésének felelősségében többek között Orbán Éva is osztozik, mivel minduntalan mellőzi kiadványaiban a kötelező forráskritikát.

De nem csak a sztorik valótlanok, Orbán több corvinista hősenek corvinista múltja is kétségeket ébreszt, annál is inkább, mivel igyekeznek egymást előtérbe tolni (az utólagos partizánok analógiájára). Elbeszéléseik valószínűtlenek, illetőleg – mint láttuk – mástól, másoktól származnak. A feljebb említett interjúalanyok közül Nagy József, Nóvé Gyula, Peredy László és Szalontay Kovács egyáltalán nem szerepel az összesen mintegy ezeröttszáz nevet tartalmazó levéltári források között, ami mindenképpen óvatosságra készíteti az olvasót. Számomra ez nem jelenti azt, hogy a levéltári adatokból hiányzóak nem lehettek corvinisták, de csaknem kizártan tartom, hogy jelentősebb szerepet játszhattak a felkelőcsoport életében. Bocskay T. József-ről is csak egyetlen említés olvasható,¹⁴ tehát valótlanok bizonyul az az elterjedt legenda, hogy ő lett volna a Bányász mozi felkelőparancsnoka.¹⁵ Orbán hősei közül kétségtelenül Szlama Árpád a legbalszerencsésebb. Hiába próbálják társai őt piedesztálra emelni, hiába a kivételes előadói készsége (ahogy ezt a valóságálatot nélkülöző dokumentumfilmekben láthatuk¹⁶), őrá minden kétséget kizáró bizonyítékok igazolják, hogy lövészhadnagyként a forradalom teljes időszakát Orosházán, a laktanyában és annak környékén töltötte,¹⁷ tehát semmi köze nem volt a „pesti srácokhoz”.

11 Vallomásaiban Márton is azt állította, hogy a szavazást szűk körben folytatták le, amelynek csak az eredményét tudatták a többiekkel, míg negyven évvel későbbi visszaemlékezése szerint voltaképpen demokratikusan, a tömeg óhajára került Pongrátz Gergely a felkelők élére.

12 Iván Kovács és társai pere, Pest Megyei Bíróság 002/57; Kovács István és társai pere, Történeti Hivatal (a továbbiakban TH) V–150005, Szabó László pere, Fővárosi Bíróság (a továbbiakban FB) 1731/57; Ujfalusy Zoltán pere, FB 2768/57; Kovács József és társai pere, TH V–141318; Dienes Ödön pere, Hadtörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban HL) 062/59; Nagy József és társai pere, TH V–143260; „A VIII. kerületi ellenforradalmárok”, TH V–150381/2.

13 „Életem legnagyobb kitudtetése akkor ért, amikor október 30-án a corvinisták engem választottak meg főparancsnokuknak” – írhatta Pongrátz életrajzában (i. m. hátsó borítóján).

14 Volt fogolytársa, az 1957-ben kivégzett Balázs Ferenc utal arra, hogy találkozott vele a Bányász moziban (HL 2134/57).

Talán ennyi példa is bizonyítja, hogy tényanyagként miért használhatatlan(ok) Orbán Éva kötete(i), valamint az, hogy miért tartom lényegesen megbízhatóbbaknak a levéltári iratok közül a kihallgatási, a tanúkihallgatási jegyzőkönyveket és az önvallomásokat (noha – ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni – természetesen ezeket is szigorú forráskritikával kell kezelni), mint az évtizedekkel későbbi visszaemlékezéseket.

15 A levéltári források szerint itt Bacsó László volt a parancsnok, akit ezért 1957-ben kétévi börtönbüntetésre ítétek.

16 Szlamával a rendszerváltás óta számos dokumentumfilm készült, a legutóbbi: *A világ legmocskosabb rehabilitációja* (Gulyás János, MTV, 2001. január 7.).

17 Szlama Árpád és társa pere, TH V–147372, HL 0019/61.